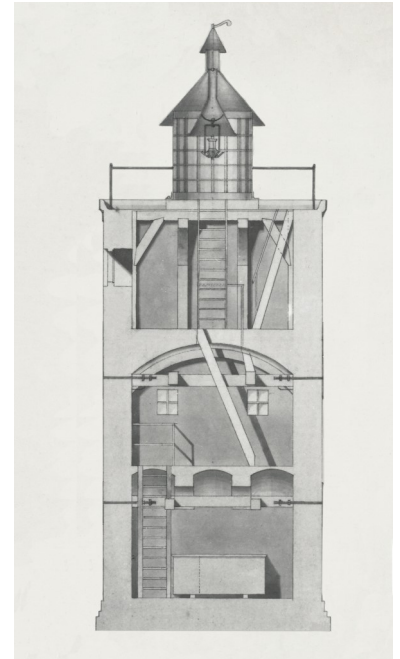
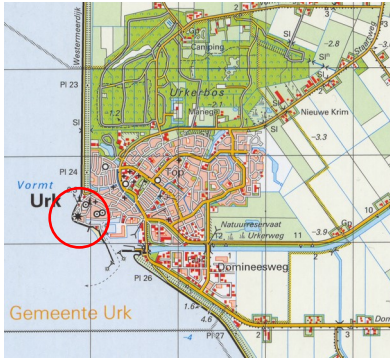

Beschrijving en waardering van nautische objecten in Nederland

De vuurtoren van Urk

door Peter Kouwenhoven / Nederlandse Vuurtoren Vereniging (www.vuurtorens.org), november 2024

De oude vuurbaak op een revisietekening uit 1833.

Cultuurhistorische waarden

- *Type object / nautische functie:*

Vuurtoren / verkenninglicht

- *Leeftijd van het object:*

Gebouwd in 1844-1845.

- *Historische betekenis van het object en zijn omgeving:*

Urk was lange tijd van groot belang voor de scheepvaart op de Zuiderzee. Vanaf Amsterdam koersten de handelsschepen eerst aan op Urk, om vlak voor Urk af te slaan naar het noorden. Al in 1617 stond er een vierkante, stenen vuurbaak op de plek van de huidige vuurtoren. De Amsterdamse burgemeester Gerrit Jacob Witsen liet deze vuurbaak bouwen, op last van de Staten van Holland en West-Friesland. Op 1 september 1617 werd het kolenvuur op de baak voor het eerst ontstoken. Op verzoek van kooplieden, reders en schippers werd het vuur het hele jaar door gestookt, in tegenstelling tot de andere vuren aan de kust, die slechts van 1 september tot 1 april brandden. Het lichtbaken was zo belangrijk dat ze het dubbele vuurgeld ervoor over hadden. De oude vuurbaak kwam door kustafslag gevaarlijk dicht bij zee te staan en is daarom in 1649 verder landinwaarts verplaatst en in 1662 nogmaals. Deze derde vuurbaak is diverse keren gerestaureerd en in 1824 ook verhoogd. Het herstelwerk bleek uiteindelijk toch niet duurzaam te zijn. Daarom werd op 23 november 1843 de bouw van een nieuwe vuurtoren aanbesteed. Het ontwerp is van Leendert Valk, bouwkundige bij het Loodswezen. Annemer G. van Limbeek uit Vreeswijk bouwde de toren. Het licht van de nieuwe vuurtoren werd op 15 november 1845 voor het eerst ontstoken.

De vuurtoren van Urk was niet alleen van belang voor handelsschepen en de Admiraliteit maar ook voor de vissers van Urk. Na de afsluiting van de Zuiderzee in 1932 bleef Urk een bedrijvige vissersplaats. Een deel van de Zuiderzeevissers schakelde over op de zoetwatervisserij en een ander deel voegde zich bij de Urkers die op de Noordzee visten. De Noordzeevloot groeide sterk. Omdat de Urker haven niet meer bereikbaar was voor de steeds groter wordende vissersschepen, werden Lauwersoog, Harlingen en Den Helder de nieuwe thuishavens voor de Urker vloot. Sinds de drooglegging van de Noordoostpolder in 1942 – waarin het eiland Urk werd opgenomen – wordt de vis met vrachtwagens naar de visafslag op Urk gebracht.

De vuurtoren in 1900. De torenschacht is nog niet verhoogd.

Architectuurhistorische waarden

- *Bijzonder belang van het object voor het oeuvre van architect of bouwmeester:*

Leendert Valk (1794-1867), geboren in Rotterdam, is in de praktijk opgeklommen van timmerman tot tekenaar en later bouwkundige bij het Loodswezen, waar hij van 1832 tot 1850 heeft gewerkt. Veel revisietekeningen van vuurtorens, lantaarns en lichttoestellen zijn van zijn hand. Tien jaar werkte hij onder supervisie van zijn oom Jacob Valk, de Inspecteur der Maritieme Gebouwen in die tijd. Op 31 december 1842, op een leeftijd van 87 jaar, kreeg Jacob Valk eervol ontslag. Vanaf dat moment was Leendert verantwoordelijk voor alle bouwkundige ontwerpen en revisies.

De optiek uit 1876 met het uurwerk uit 1915 in het proefstation in Scheveningen.

Officieel staan er slechts twee vuurtorenontwerpen op zijn naam: de vuurtoren van Haamstede (gebouwd in de periode 1837-1840) en de vuurtoren van Urk. Vermoedelijk heeft hij ook belangrijke bijdragen geleverd aan de ontwerpen die op naam staan van Jacob Valk.

- *Bijzonder belang in verband met materiaalgebruik en bouwtechniek:*

De vuurtoren van Urk is een van de acht nog bestaande ronde bakstenen vuurtorens in Nederland. Deze zijn alle gebouwd in de periode 1822-1863.

In 1901 werd de gemetselde torenschacht met ruim vijf meter verhoogd. De toren kreeg een gietijzeren omloop met balustrade en het oude hoekige lichthuis werd vervangen door een nieuw cilindervormig lichthuis met koperen koepel, bovenop een rode ijzeren kuip met een houten binnenbekleding. Er werden gietijzeren vloeren en trappen aangebracht en de ramen van de toren werden aangepast, zodat ze naar buiten open konden slaan. Het nieuwe lichthuis en al het ijzerwerk is waarschijnlijk vervaardigd door gieterij Reineveld te Delft. De verhoging van de vuurtoren was nodig omdat het dak van de in 1885 flink vergrootte Bethelkerk op Urk de lichtuitstraling naar het oosten blokkeerde.

- *Aanwezigheid originele optiek en lichtbron:*

De oorspronkelijke optiek van de vuurtoren was afkomstig van de oude vuurbaak. Dit was een vaste Fresneloptiek van de vierde grootte die in 1837 door de firma Maritz en Zoon uit Den Haag was geleverd. Om deze optiek was een constructie aangebracht met draaibare lamellen, die door een uurwerk met hanggewicht werden aangedreven. Hierdoor werd het karakter van een draailicht verkregen.

In 1876 werd het oorspronkelijke draailicht vervangen door een nieuwe Fresneloptiek van de vierde grootte (250 mm). Aangenomen wordt dat deze is geleverd door de firma Barbier, Bénard et Turenne uit Parijs, maar dit is niet zeker. Het is goed mogelijk dat Chance Brothers uit Birmingham de fabrikant is van deze optiek. Er is geen inscriptie op de optiek aangebracht die uitsluitel geeft.

De optiek werd door een nieuw uurwerk met valgewicht in beweging gebracht. Het draailicht toonde elke minuut een lange schittering van 10 seconden.

Het draaimechanisme van de optiek functioneerde niet altijd even soepel en moest enkele keren worden gerepareerd. In 1916 is daarom de optiek op een nieuwe rolrand met kogellagers geplaatst. Bovendien kwam er een nieuw uurwerk waarvan alle assen op kogellagers draaiden. Hiermee werd een twaalfmaal snellere draaibeweging verkregen met hetzelfde uurwerkgewicht en dezelfde snelheid van daling van het gewicht. Het lichttoestel kreeg daarmee het karakter van een bliksemlicht: elke 5 seconden een korte witte schittering, aangeduid als FI(W)5s. Het nieuwe uurwerk werd geleverd door George Wilson uit Den Haag, fabrikant van gasmeters en andere toestellen voor gasfabrieken.

Op 18 maart 1924 werd het licht van de vuurtoren geëlektrificeerd. De stroom werd geleverd door den dieselaggregaat. Het draaimechanisme van de optiek werd vanaf dat moment door een elektromotor aangedreven. Het uurwerk uit 1916 bleef wel op zijn plek maar werd losgekoppeld. Het is er nu nog steeds.

Een bijzonderheid van het licht van Urk is dat het linksom draait, als enige in Nederland. In 2019 werd daarover in Urk een verwarrende discussie gevoerd. De meest fantastische verklaringen deden de ronde. Na uitgebreid onderzoek in archieven en bestudering van het draaimechanisme ter plekke constateert Sjoert van den Berg in zijn publicatie 'De vuurtoren van Urk (2023)' dat de draairichting oorspronkelijk rechtsom was, maar dat deze in 1916 bij het plaatsen van het nieuwe uurwerk werd omgedraaid. Er was hier niet bewust voor gekozen maar het was toevallig het resultaat van het zoeken naar de meest praktische oplossing voor de aandrijving. Voor het lichtkarakter maakt het niet uit welke kant de optiek draait. De zichtbare schitteringen zijn precies hetzelfde.

- *Aanwezigheid van authentieke elementen van het oorspronkelijke interieur en exterieur en (on)roerende zaken:*

De gedenksteen van de vuurbaak uit 1617 is bij de verplaatsingen van de vuurbaak in 1649 en 1662 steeds overgebracht naar de nieuwe baak en in 1845 in de muur van de toenmalige lichtwachterswoning geplaatst. Toen deze lichtwachterswoning in 1957 werd vervangen is de gedenksteen overgeplaatst naar de nieuwe woning. De tekst ervan is door verwerking nauwelijks meer leesbaar. Er is daarom tevens een plakkaat gemaakt met een leesbare tekst, die ook in de gevel van de woning is geplaatst. De tekst luidt als volgt: "Door last van de Ed. Mo. Heeren Staten heeft den Burgemeester

De vuurtoren in 1910. De opengewerkte toren met mistbel heeft van 1906 tot medio 1918 naast de vuurtoren gestaan.

De vuurtoren in de jaren '20, met rechts de motorkamer uit 1918 en een tweetal lichtketels.

De vuurtoren in de jaren '30.

Gerrit Jacob Witsen van Amsterdam dit Gebouw doen maken A. 1617 en op den eersten September de eerste vuuroog gedaan."

Ook de nieuwe vuurtoren kreeg in 1844 een gedenksteen. Deze is in 1972 bij een restauratie van de vuurtoren aan de binnenkant van de torenschacht geplaatst, om verdere verwerking te voorkomen. Aan de buitenkant van de torenschacht werd een duplicaat van de gedenksteen aangebracht.

De raamkozijnen en ramen in de torenschacht zijn in 1934 vervangen door betonplaten met een patrijspoort. Bij de restauratie van 1972 zijn deze weer verwijderd en werden er nieuwe raamkozijnen geplaatst die sterk lijken op de oorspronkelijke.

Ensemblewaarden

- *Aanwezigheid lichtwachterswoningen en andere objecten waarmee het object een eenheid vormt:*

De vuurtoren is in 1844 opgebouwd vlak naast de bestaande lichtwachterswoning (uit 1837) en is daar met een kleine gang mee verbonden. De markante witte lichtwachterswoning werd in 1957 vervangen door een modernere woning. Het ontwerp daarvoor is gemaakt door de chef van de Bouwkundige dienst van het Loodswezen, F. de Ruyter. Aannemer R. Oost uit Urk heeft de woning gebouwd. De oude verbindingsgang is niet gesloopt maar verhoogd.

In 1918 is aan de noordkant van de toren een motorkamer gebouwd voor een Bronsmotor, een luchtketel en overige machinerie voor de productie van perslucht voor een misthoorn, die aan de kuip van het lighthouse was bevestigd. In 1962 werd de motorkamer gesloopt en vervangen door de huidige noordelijke aanbouw. Het ontwerp hiervan was wederom van F. de Ruyter. Aannemer W. Schraal en Zoon uit Urk heeft het werk uitgevoerd. Dit gebouw bood ruimte aan de voedingsbron van de nautofoon op de boulevard, de verlichting op de stormseinmast, de cv-ketel en de elektrische installatie voor de vuurtoren. Deze aanbouw is in dezelfde stijl gebouwd als de lichtwachterswoning. Samen met de er tussenin staande vuurtoren vormt het een esthetisch verantwoord geheel.

De misthoorn is er niet meer. Op de boulevard en bij de ingang van de haven staan nautofoons, die nog functioneren. Ze produceren een krachtig geluid dat kan dienen als mistsignaal of kan worden gebruikt om te waarschuwen bij gevaarlijke manoeuvres van schepen. Ze worden vanuit de vuurtoren bediend. De stormseinmast die in 1962 voor de lichtwachterswoning werd geplaatst is er nog, maar is niet meer in gebruik.

- *Bijzondere betekenis van het object voor het aanzien van de streek, stad of dorp:*

De vuurtoren is een zeer markant object aan de rand van de op de keileembult gelegen oude dorpskern van Urk. Hij vormt een eenheid met de eromheen gelegen woningen, de twee oude kerken en de oude haven. Het Zuiderzeeverleden is hier nog enigszins tastbaar. De rest van het voormalige eiland is onherkenbaar opgegaan in de Noord-oostpolder.

Toekomstwaarde

- *Monumentenstatus:*

Rijksmonument sinds 1980, nr. 35880.

- *Eigenaar en beheerder:*

De Staat der Nederlanden is eigenaar en Rijkswaterstaat is beheerder van de vuurtoren. De laatste vuurtorenwachter, Koert Bakker, ging in 1988 met pensioen en woonde nog jaren in de lichtwachterswoning en zorgde voor het onderhoud van de optiek en het verwisselen van lampen en bediening van de nautofoons. In 2020 hebben zijn zoon Rense en diens vrouw Judith het beheer van de vuurtoren overgenomen.

- *Huidig belang voor de scheepvaart:*

De vuurtoren is actief en is van belang voor de beroepsvaart, de recreatievaart en de zoetwatervisserij.

- *Alternatief gebruik van het object en toegankelijkheid:*

De vuurtoren is tijdens alle schoolvakanties open voor publiek en trekt veel bezoekers. Daarnaast kan de vuurtoren op afspraak worden bezocht. Op de begane grond van de toren een klein museum ingericht en verzorgt Rense Bakker rondleidingen.

Urk in de jaren '30.

De lichtwachterswoning begin jaren '50.

De vuurtoren in 1976.

De gedenksteen uit 1617 in de gevel van de nieuwe lichtwachterswoning.

Duplicaat van de gedenksteen uit 1844.

- *Binding met de lokale bevolking:*

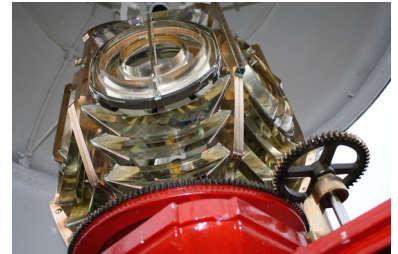
De vuurtoren is erg belangrijk voor de lokale bevolking, weet Koert Bakker. Kom niet aan de vuurtoren!

- *Onderhoudstoestand:*

In 2009 heeft Rijkswaterstaat groot onderhoud laten uitvoeren, waaronder het vervangen van de koperen kap van het lichthuis. In 2021 bleek dat onderhoud opnieuw hard nodig was. De muren vertoonden scheurvorming en de muurankers waren in slechte staat. Restauratiebedrijf Schakel & Schrale kreeg daarom de opdracht om de toren te restaureren. Door complicaties heeft de restauratie ruim anderhalf jaar geduurd. In mei 2023 werd het werk opgeleverd. De muurankers zijn geconserveerd, de toren heeft een nieuwe stuclaag en is weer fris wit geschilderd.

De vuurtoren open voor publiek.

De optiek van 1876 wordt nu aangedreven door een elektromotor.